

Kučerova monografie, vycházející z bohatého materiálu 21 českých děl Komenského, je významným počinem k poznání jazyka epochy. Její cena spočívá především v komplexnosti pohledu na všechny plány jazyka; ojedinělé možnosti jiné interpretace či jiného hodnocení některých morfologických, slovtvorných a syntaktických jevů, z nichž některé jsme tu explicitně naznačili, nezmenšují nijak hodnotu záslužné práce jako celku.

Dušan Šlosar

BAUER, J.: Vývoj českého souvětí. Praha 1960

ŠLOSAR, D.: Poznámky ke dvěma edičním otázkám. *Studia Comeniana et historica, VII, 1977, 17, s. 65—69*

ŠLOSAR, D.: Slovtvorný vývoj českého slovesa. Brno 1981, s. 75—80

Jaroslav Porák: Humanistická čeština (Hláskosloví a pravopis). Praha 1983, 171 stran.

Dosud relativně málo zpracované období ve vývoji češtiny se dočkalo prvního soustavného pohledu. Úctyhodný výchozí korpus 227 pramenů — tištěných i rukopisných — pokrývá rozsáhlé období od sklonku 15. století až do konce století 17. Překrývá se tedy autorův zorný úhel zčásti s epochou barokní, ovšem zcela ústrojně, protože její začátek představuje z jazykového hlediska právě vyvrcholení vývojových tendencí češtiny humanistické.

Po úvodu a obecné charakteristice českého jazyka a společnosti v 16. století rozvrhuje autor práci do dvou velkých oddílů. První, nazvaný K pravopisné kodifikaci humanistické češtiny, analyzuje grafickou praxi více než čtyř desítek tiskáren pražských, dále tiskáren v Plzni, Kutné Hoře, Mladé Boleslavi, v Bělé, Litomyšli, Litoměřicích, Prachaticích, Hradci Králové, Dobručce, v Olomouci, Náměšti nad Oslovou, Ivančicích, Prostějově a tří tiskáren zahraničních (v Benátkách, Norimberku a Lešně). Už sám tento fakt znamená neocenitelnou pomoc pro příští editory humanistických textů. Tato část dále ukazuje počínající divergenci úzu tiskařského, který se stal posleze normou, a úzu pisařského, vždy značně konzervativního a pochopitelně méně jednotného. Velmi přesná a minuciózní analýza je v případě označování samohláskové kvantity doprovázena tabulkami, které sledují vybrané jevy statisticky.

Tento oddíl práce ukazuje, že po počáteční nejednotnosti, dané zčásti tradicí, zčásti různým stupněm technické vybavenosti tiskáren, se úzus začal sjednocovat. Důležitým obdobím tu byla 30. léta 16. století. Nečekaně významnou roli přitom sehrály první gramatiky, zejména Gramatika česká Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa vydaná poprvé r. 1533 v Náměšti a později pak gramatika Blahoslavova, která sice tiskem nevyšla, ale přesto výrazně ovlivnila úzus ivančické a králické bratrské tiskárny. První gramatiky tedy měly nejen význam registrační, dokumentární, tj. ten, který v nich s odstupem doby nejčastěji hledáme, nýbrž i výrazný vliv normotvorný.

Úzus pisařů, touto kodifikační činností nezasažený, a proto odlišný, začal představovat jakousi stylistickou opozici normy knihtiskařské: grafický styl pro sdělení neveřejná nebo pro zápisy omezené časové platnosti.

Zatímco z první části budou nejvíce těžit editoři humanistických textů, druhá hlavní část, nazvaná K fonologické kodifikaci humanistické češtiny, řeší závažnou otázku, proč čtyři důležité hláskové změny, jež se v mluveném jazyce realizovaly na valně většině českého území, nepronikly nakonec do spisovné normy v plné míře, popř. vůbec. Jde o diftongizaci *ů > ou* v iničiální pozici, o protetické *v-* před *o*, o diftongizaci *ý > ej* a změnu *ě > í*. Porák přesvědčivě ukazuje, že ve všech takových případech jde o záležitost stylistickou: progresivní podoby (včetně protetického *v-*) do spisovného jazyka pronikaly, a to postupně do literatury věcné, naukové (lékařské apod.) a do korespondence, kdežto abstrakta literatury náboženské jakožto slova stylisticky zbarvená zůstávala nejdéle v původním, archaickém znění. (Protože pak obrozená kodifikace vycházela právě z těchto děl vysokého stylu, především BiblKral, byly pro novou češtinu uzákoněny právě tyto v podstatě menšinové, příznakové podoby.) Při minuciózní analýze dospěl Porák k řadě zajímavých dílčích zjištění, například o hláskoslovných rozdílech v samých biblických textech: na jedné straně progresivnějších starozákonních, které reprodukují příběhy bližší všednímu životu, a na druhé straně novozákonních, v jejichž epistolách a evangeliích převládá slovní zásoba abstraktní.

To je ovšem jen zjednodušená rekapitulace Porákových závěrů, ve skutečnosti autor detailně vyšetřuje (někdy výrazné) rozdíly v důslednosti provedení hláskových změn ve slovních základech a v koncokách, dokonce i u jednotlivých více frekventovaných slov apod. Ukazuje, že systémová asymetrie (diftongizace *ú* > *ou* zavedená do grafiky rychleji v důsledku vzniku nového *ů* z *uo*, ale diftongizace *ý* > *ej* pronikající sem méně snadno, protože u ní obdobný předpoklad scházel) byla záležitostí jen vysokého stylu tištěného jazyka; mezi ním a teritoriálně diferencovanou běžnou podobou mluveného jazyka, odlišnou však od teritoriálních dialektů, kterou známe např. z dobové korespondence, stály texty a projevy různých stupně veřejného určení (zápisy, městské knihy, zábavná literatura, učebnice apod.). Jejich jazyková podoba je díky obrozenské kodifikaci spisovné češtiny a vinou namnoze nivelizující editorské praxe většinou málo známá. I odhalení této méně známé tváře humanistické češtiny patří k nejzávažnějším přínosům práce.

Někofik poznámek k druhé části: mezi doklady na sekundární prodloužení náslovného vokálu způsobené neslabičnou předložkou (a analogicky přenesené i do jiných poloh) jsou uvedeny i případy, v nichž kvantita je patrně původu jiného, např. výsledkem sekundárního prodloužení před *j* (či *ř* apod.): *vuoji*, *v vuojště*, *na vuojně*. V 3. os. *vuore* jde zase patrně o pozůstatek staré původní kvantity (jako *může* či *slóve*). Většina dokladů ovšem přesvědčuje u to, že protetický *v-* toto prodloužení není zrušeno. — Z dokladů na úzení *ě* > *i* je podle našeho soudu třeba vyjmout lok. sg. typu *o dobrým*, který je výsledkem morfologického splynutí lokálu s instrumentálem u maskulin a neuter v některých dialektech, nikoli reflexem změny hláskové.

Poráková monografie o humanistické češtině výrazně obohacuje naše poznání historického vývoje, a to jak po stránce materiálové, tak svými aspekty teoretickými.

Dušan Šlosar

Wolfgang Fleischer: Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982, 250 str.

Es ist bezeichnend, daß man zur Synthetisierung von partiellen Erkenntnissen über einen bestimmten sprachlichen Komplex zu einer ungefähr gleichen Zeit parallel in verschiedenen Zentren und Bereichen der lingvistischen Forschung gelangt, wobei oft unterschiedliche Ausgangsmotive und Standpunkte den Anstoß dazu geben. Trotzdem stimmen die Ergebnisse in vieler Hinsicht überein, so daß es sich offensichtlich um ein allmähliches Heranreifen der komplexen Beschreibung eines sprachlichen Phänomens handelt.

Nach lexikographisch ausgerichteten Sammlungen von Phraseologismen verschiedenster Art (die zum Teil als Nebenprodukte der Arbeiten an allgemeinen Wörterbüchern entstanden sind) und nach theoretischen Teilstudien (zur Begründung des Phraseologismus als einer besonderen onomasiologischen Struktur, zur Klassifizierung der phraseologischen Verbindungen, zum begrifflich-theoretischen Apparat usw.) werden zur Zeit an einer ganzen Reihe von gegenwärtigen linguistischen Arbeitsstätten in verschiedenen Ländern systematische Phraseologiebeschreibungen bearbeitet und man versucht sie als System zu konstituieren. Genauso gesetzmäßig kann man den späteren Vergleich dieser Systeme erwarten, und zwar vor allem bei verwandten Sprachen oder bei solchen, die durch einen Kontakt verbunden sind.

Unser Interesse an einer komplexen Arbeit dieser Art aus der DDR, d. h. an der Arbeit W. Fleischers wird aus diesem Grund nicht nur deshalb groß sein, weil es sich um die erste gegenwärtige Beschreibung der Phraseologie in der DDR handelt, sondern auch deshalb, weil sie ungefähr zu derselben Zeit erscheint, wie die Arbeiten von tschechischen Sprachwissenschaftlern (vgl. die Arbeiten Bečkas, Mlaceks, Čermáks u. a.), so daß in Zukunft auch eingehendere konfrontative Arbeiten zu erwarten sind. Das Buch W. Fleischers gibt dazu in jeder Hinsicht eine Anregung.

Es stellt ein umfassendes Kompendium der Phraseologie dar, das aber darüber hinaus theoretisch weitgehend untermauert ist und sich kritisch mit den unterschiedlichen Möglichkeiten des Herangehens an die Beschreibung der Phraseologie sowohl im allgemeinen als auch in Einzelheiten auseinandersetzt. Das Buch enthält reichhaltiges Belegmaterial aus allen Schichten des deutschen Wortbestandes der Gegenwart. Von besonderer Bedeutung ist die Tatsache, daß die phraseologischen Erscheinungen nicht isoliert, als abgeschlossenes Ganzes, betrachtet werden, sondern in ihren Beziehungen zu anderen Bestandteilen des